

TÜRK BOYLARINDAN KURIKANLAR'IN MADDİ KÜLTÜR UNSURLARI

Dr. Öğr. Üyesi Elvin YILDIRIM*

Öz

İlk Türk yazılı kaynağı olan Orhun Yazıtları'nda ve Çin kaynakları arasında adları zikredilen ve Yakutların ataları olan Kurikanlar, Baykal Gölü çevresinden günümüz Yakutistan havalisine doğru kuzey istikametli olmak üzere miladi VI. yy'dan itibaren tarihlendirilen maddi kültür unsurları bırakmışlardır. Bu maddi kültür unsurlarına Kurumçi Kültürü adı verilmiştir. Tarihçiler, arkeologlar, dil bilimciler tarafından onların menşelerine dair tartışmalar yapılmış fakat tüm bu yayılım sahası içerisinde Türk Runik harflerle yazıt bıraktıklarının keşfedilmesi ile onların Türk boylarından oldukları tescillenmiştir. Miladi 1. bin yıl içerisinde onların Baykal Gölü ve çevresindeki varlıkları Doğu Sibirya halklarını hem siyasi hem de kültürel bakımdan etkilemiştir. Türkçe burada yaşayan yerel kabilelerin dillerine karışmış, avcı ve toplayıcı kabileler Kurikanlar'dan hayvancılığı öğrenmişlerdir. Moğol kabilelerinin bölge topraklarını istilası ile kuzeye doğru yayılmışlar, bu geniş coğrafyada yerleşim, mezar, istihkam yapıları, kaya resimleri ve runik yazıtlar tespit edilmiştir. Onların erken dönemlerine ait maddi kültür unsurlarına Baykal Gölü çevresinde ve Lena Havzası'nda ulaşılmıştır. Kurikanlar ve onların devamı olarak günümüze kadar gelen Yakutlar hakkında Rus alimler tarafından pek çok etnografya, etnoloji, dil bilim vb. çalışmalar yapılmıştır. Biz bu çalışmamızda çok fazla tanınmayan Kurikanlar'ı tanıtmaya onlardan kalan maddi kültür unsurları hakkında bilgi vermeye gayret edeceğiz.

Anahtar kelimeler: Baykal, Kurikan, Türk, Mezar, Kültür, Petroglif.

Material Cultural Elements Of Turkic Tribe Kurykans

Abstract

Kurykans, whose names are mentioned in the Orkhon Inscriptions, which is the first Turkic written history source and among the Chinese sources, and the ancestors of the Yakutians, left behind the material cultural elements dating from the 6th century in an area lying between Baikal region to the nowadays Yakutia on the north way. These material cultural elements are called

* İstanbul Aydın Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

Kurumchi Culture. Historians, archaeologists, linguists have had discussion about their origins, but with the discovery that they left behind inscriptions in Turkic runic letter in their spreading area, they have been accepted as Turkic tribe. In the first millennium, their presence in Lake Baikal and its surroundings affected the peoples of Eastern Siberia both politically and culturally. Turkic language was mixed into the languages of local tribes living here, and hunter and gatherer tribes learned animal husbandry. With invading of the Mongolian tribes, they spread to the north. Settlements, tombs, fortifications, rock paintings and runic inscriptions were found in this vast area. The material cultural elements belonging to their early period were reached around Lake Baikal and in the Lena basin. Many Russian scholars researched on Kurykans and their descendants Yakuts in the areas of ethnography, ethnology, linguistics, etc. In this study, we will try to introduce Kurykans who are not very well known, and to give information about the material cultural elements remaining from them.

Keywords: Baikal, Kurykan, Turk, Grave, Culture, Petroglyph.

Giriş

Kurikanlar VI. - X. yy.'da Lena ve Angara havzasında yaşayan bir Türk boyudur. X. - XV. yy.'da bölgeye Moğol kabilelerinin göçleriyle topraklarının Moğol egemenliğine girdiği ve XVII. yy'a kadar kuzeye ve Orta Lena Havzası'na göç ederek o bölgede Saha Türklerini oluşturdukları bilinmektedir.¹ Onlar hakkında çeşitli tarih ve arkeoloji çalışmaları yapılmıştır. Bilhassa tarih kaynaklarına dayanarak Kurikanlar'ın kökenleri, kültürleri ve tarihi gelişimleri hakkında bazı görüşler öne sürülmüştür. Bununla birlikte tarihin erken döneminde farklı ve sonraki dönemlerde farklı coğrafyalarında hüküm süren bu boyun kültürü üzerine bilim dünyasında çok az inceleme yapılmış olup Türkiye'de hemen hiçbir akademik yayın yapılmamıştır. Makalemizde bu konuda bir görüş bildirmek, Kurikanlar üzerine bilimsel düşünceye bir katkı yapmak üzere arkeolojik kaynakları ele alarak bir değerlendirme yapmak istiyoruz. Bunun için öncelikle Kurikanlar'ın kökenine değineceğiz ve ardından onların maddi kültür unsurlarından kaya resimlerine, mezar üsluplarına ve runik yazılarına temas edeceğiz.

Kurikanlar'ın Menşei ve Sosyo-Ekonomik Yapıları

Çin kaynaklarında Guligan, Orhun Yazıtları'nda Kurikan olarak adlandırılan Türk boyu, Baykal'ın (Çin kaynaklarında Hanhai) kuzey havalisinde meskûn idiler.² İslam kaynaklarında tartışmaya açık bir şekilde *Furi*³ olarak

¹ İlyas Topsakal - Leysen Şahin - Kürşat Yıldırım - Mustafa Tanrıverdi - Elvin Yıldırım, *Rusya'daki Türkler*, Akademi Kitaplar Yay., İstanbul 2005, s. 363-364. Makalenin asıl konusu Sahalar olmadığı için konu bütünlüğünü bozmamak adına Sahaların etnogenezine ve İskitlerle olan bağlantılarına girilmemiştir. Bununla birlikte İskit ve Saha bağlantısına temas eden çalışmalar da mevcuttur. Konu hakkında tafsilatlı bilgi için bkz. Jelobtsov F. Fedotoviç, "Saha Yeri ve Saha Türkleri", Haz. Saadetin Gömeç, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 26, Sayı: 16, Ankara 1994, s. 227-241; Saadetin Gömeç, *Türk Cumhuriyetleri ve Topulukları Tarihi*, Akçağ Yay., 2. Baskı, Ankara 2003, s. 366-378; Mustafa Aksoy, "İskitlerden Türklere At Kültürü ve Kimiz", *Yeni Ufuklar*, Sayı: 18, Temmuz-Eylül 2013, s. 26-31; M. Fatih Kirişçioglu, "Yakutların Menşei Meselesi", *Milli Folklor*, Cilt: 2, Sayı: 13, Bahar 1992, s. 47-49.

² Ahmet Taşağıl, *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*, TTK Yayınları, Ankara 2004, s. 88.

³ *Hudud al-'Alam 'The Regions Of The World'*, tran. and exp. V. Minorsky, London 1937, s. 97.

zikredilen bir halk ile özdeşleştirilen Kurikanlar, bazen Buryat bazen de Moğol kabilelerinden Hor⁴ olarak kabul edilmişlerdir. Haklarında çok fazla bilgi olmasa da onlar, Han Hanedanı (M.Ö. 206 - M.S. 220) kaynaklarında Türkçe konuştuğu belirlenmiş olan halkların üç grup atası içerisinde yer alırlar. E. Pulleyblank bunların Gegun'lar/Jiankun'lar, Ding-ling'ler⁵ ve Sir'ler olduğunu belirtmekte, Ding-ling/Gao-che soyundan olanların Tiele (Töles) boylar birliğini kurduklarını ve ilk kez 630'da dokuz soyun belirtildiği ifade etmiştir. Bu boylar Xin Tang Shu'dan öğrenildiğine göre 1) Uygurlar 2) Sirlar 3) Tuobalar 4) Kurikanlar 5) Telengütler 6) Bukular 7) Bayırku'lar 8) Tongra'lar 9) Hun'lar idiler.⁶ Bahaeddin Ögel, "Kurikanlar'ın kuzey komşuları bugünkü Yakutlardı. Bu duruma göre, Kurikanlar Altay ve Sayan dağlarından Yakut Ülkesi'ne kadar Türkçe konuşan kavimler arasında münasebet kuran, ortadaki bir Türk kavmi rolü oynuyorlardı."⁷ şeklinde ifade etse de Rus arkeolog ve tarihçiler onların Yakutların ataları oldukları konusunda hem fikirlerdir. Onlardan biri olan ve Saha/Yakutlar üzerine çalışması ile bilenen meşhur alim Ksenefontov, "Uranghay Sahalar, Yakutların Erken Tarihi Üzerine Araştırmalar" adlı eserinde Çin kaynaklarında Guligan olarak tesmiye edilen Kurikanlar'ın Saha/Yakutların Vilyüy kolu olduğunu ifade etmektedir.⁸ Yukarıda da ifade edildiği üzere onların Moğol veya Buryat olduklarını iddia edenler olsa da araştırmacılar Türkçe konuşan ve dillerinde belli oranda Moğolca sözcükler olan Sahaların bugünkü topraklarına Baykal kıyılarından geldikleri hususunda hemfikirdirler.⁹ Seroşevky, XX. yy. başlarından itibaren Radloff, Petri, Kozmin¹⁰ gibi alimlerin Sahalar ile Kurikanlar arasında bağlantı kurmaya çalıştıklarını ve bunlardan Petri'nin, Baykal çevresinde görülen "Kurumçi Demircileri" olarak adlandırılan kültürün Kurikanlar'a ait olduğunu görüşünü ortaya attığını ifade etmiştir.¹¹ Okladnikov da "Yakut Tarihi" adlı eserinde Kurumçi Kültürü, Kurikanlar ve onların Yakutlarla olan akrabalık bağlarını delilleri ile ortaya

⁴ B.B. Dashibelov, "O Hori Mongoloh i Hordutah v Şamanskih Materialah M.N. Hangalova", *Etničeskaya İstoriya i Kulturno-Btovnye Traditsii Haradov Baykalskogo Regiona*, Edit. B.B. Bazarov, İzdatelstvo Ottisk, İrkutsk 2010, s. 59.

⁵ De Groot Dingling'lerin Baykal Gölü civarında olduğunu belirtirken, Otto Maenchen Helfen ise sebep göstermeden daha batıda olmaları gerektiğini belirtmektedir. Bkz. Baheddin Ögel, "İlk Töles Boyları", *Bellekten*, C. XII, Sa: 48, Ekim 1948, s. 797.

⁶ S.G. Klyastorniy, *Kadim Avrasya'nın Bozkır İmparatorlukları*, Tek-Esin Vakfı Yayınları, İstanbul 2018, s. 86. Ayrıca bkz. Edouard Chavannes, *Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri*, Çev. M. Koç, Selenge Yay., İstanbul 2013, s. 129-130; Ömürkul Kareyev, *Türkler ve Kağanlıklar*, Çev. Mustafa Kalkan, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2008, s. 39. Töles birliğini oluşturan boyların sayısı Gumilev'e göre on beş olup ayrıntılı bilgi için bkz. L.N. Gumilev, *Eski Türkler*, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yay., İstanbul 2004, s. 86.

⁷ Baheddin Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, TTK Yay., Ankara 2003, s. 202.

⁸ G.B. Ksenefontov, *Uranghay-Sahalar Oçerki Po Drevney İstoriyi Yakutov*, T. I, Ogiz, İrkutsk 1937, s. 397.

⁹ V.L. Seroşevsky, *Saha/Yakut Türkleri*, Çev. Arif Acaloğlu, Selenge Yay., İstanbul 2007, s. 264.

¹⁰ N.N. Kozmin, "K Voprosu o Vremeni Vodvoreniya Buryat Okolo Baykala", *Sibirskaya Jivaya Starina*, Vip. III-IV., İrkutsk 1925, s. 118.

¹¹ Seroşevsky, *a.g.e.*, s. 265; Okladnikov, *İstoriya i kultura buryatii*, Buryatskoye Kniznoye İzdatelstvo, Ulan-Ude 1976, s. 35.

koymuştur.¹² Zira Alekseyev'e göre Yakutların etnik ve kültürel gelişiminin en erken evresinde İskitler ve Türkler¹³ temel rol oynamaktadırlar. Kurikanlar'ın Türkçe konuşan bir Türk boyu olduğu Xin Tang Shu'ya göre açık olup, Tonyukuk ve Bilge Kağan Yazıtları'nda onlar kimi zaman dost, kimi zaman da düşman kavimler arasında zikredilmiştir. Buradaki önemli husus onların 6. yy.'da Baykal ve çevresinde meskûn olduklarının yazılı kaynaklara düşülmesi ve arkeolojik olarak bu yüzyılda bu çevrede bulunan kültür döneminin onlar tarafından ortaya koyulduğunun keşfedilmiş olmasıdır, zira Bilge Kağan Yazıtı'nda Bumin Kağan'ın cenaze merasimine katılan diğer boy ve halklar arasında zikredilmeleri onların 552 veya 553 yılları yani 6. yy.'daki varlıklarının en önemli göstergesi olmuştur.¹⁴

Bölgedeki kültür dönemleri ve arkeolojik bakıyeller üzerine yapılan çalışmalar sonrası mezar kültürleri bakımından etnografik değerlendirmeler yapılmaktadır. Buna göre çok geniş bir alanda yayılan ve sınırları Ti'lerin¹⁵ sınırlarına kadar yayılan Yassı Taş Mezar Kültürü'ne değinmek gerekmektedir. Bu mezarların en erken örnekleri İskit/Karasuk ve Hunlar arasındaki ilişkilere değinilmektedir.¹⁶ Sosnovskiy'e göre oldukça karmaşık bir sürecin olduğu bu dönem farklı uzmanlar tarafından Karasuk, İskit/Tagar Kültürü ve Hunlar arasında değerlendirilmeye devam etmiştir.¹⁷ Okladnikov, Baykal havalisi Kuda bozkırında çıkan yassı taş mezarlarını Hunlara atfetmekte ve onların Yakutların kökenlerindeki rolüne değinmektedir.¹⁸ Maalesef Yassı Taş Mezar Kültürü (Plitoçnih Mogili) üzerinde çok fazla durulmamış ve Türk tarihinde halledilmesi gereken ve Hun tarihini arkeolojik bakımından aydınlatacak önemli mesele olarak karşımızda durmaktadır. Kurikanlar ile alakası ise Kurumçi Kültürü ve Yassı Taş Mezar Kültürü üzerine yapılan çalışmalarda her iki kültür arasında ortak noktaları tespit eden çalışmalar olmasıdır. Dashibelov, Kurumçi Kültürü envanterleri ile Hun envanterleri arasında süs eşyaları küpe-kolye, çömlekler arasında benzerlikler olduğunu iddia etmektedir.¹⁹

Kurikanlar Lena ve Angara havalisinde hayvancılık ile uğraşan bir Türk boyudur. Elde edilen tüm maddi kültür bakıyelleri onların hayvancılıkla uğraştıklarını ve büyükbaş hayvan besiciliği yaptıklarını yerleşim bakıyellerindeki zemin etüdünde çok miktarda at, inek, öküz kemiklerinin tespit edilmesiyle

¹² A.P. Okladnikov, *İstoriya Yakutii, Proşloye Yakutii do prisoeedineniya k russkomu gosudarstvu*, T. I, Yakutgosizdat, Yakutsk 1949, s. 299-351.

¹³ A.N. Alekseyev, "Ranniye Koçevniki v Yakutii", *Vestnik SBFU*, No: 5, Yakutsk 2013/10, s. 62.

¹⁴ Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yay., İstanbul 2009, s. 35; Ahmet Taşağıl, *Gök-Türkler I*, TTK Yay., Ankara 2003, s. 18.

¹⁵ Emel Esin, *İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş (Türk Kültürü El Kitabı II. Cilt I/b'den ayrı basım)*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1978, s. 31.

¹⁶ G.P. Sosnovskiy, "Ranniye Koçevniki Zabaykalya", *KSİA*, No: 8, Moskva-Leningrad 1940, s. 36-42.

¹⁷ A.D. Tsybiktarov, *Kultura Plitoçnih Mogilı Mongolii i Zabaykalya*, İzdatelstvo Buryatskogo Gosniversiteta, Ulan-Ude 1998, s. 9-13.

¹⁸ Dikov, *a.g.e.*, s. 70.

¹⁹ B.B. Dashibelov, "Khunnu i Syanbi V Slozhenii Kulturu Khori-Mongolov", *Drevniye Kulturu Mongolii Mongolii i Baykalskoy Sibiri (Materialı Mejdunarodnoy Nauçnoy Konferentsii 20-23 Sentyabrya 2010 g.)*, İzdatelstvo Buryatskogo Gosniversiteta, Ulan-Ude 2010, s. 191-194.

anlaşılmıştır. Bununla birlikte bozkır kültürü konar göçerlerinin hayvancılığın olmazsa olmaz bir unsur olan çift hörgüçlü develer de kaya resimleri arasındaki tasvirlerde göze çarpmaktadır.²⁰ Özellikle Kurikanlar tarafından yapıldığı bilinen Manhay ve Şişkin kaya resimlerinde Kurikan atlarının tasvirleri oldukça fazla miktarda bulunmaktadır.

Sosyo-ekonomik hayatları Türk Bozkır Kültürünü²¹ yansıtan Kurikanlar'ın kaya resimlerinin arasında karaca, geyik, keçi gibi yaban hayvanları, av ve savaş sahneleri bulunması hayvancılığın yanı sıra onların avcı olduklarını da göstermektedir.²² Kendilerine atfedilen "Kurumçi Demircileri" adından anlaşılacağı üzere onlar aynı zamanda çok da iyi demirciydiler. Yerleşim yerlerinde dökümhaneleri vardı ve arkeolog Okladnikov bu dökümhanelerden iyi durumda olanları tespit etmişti. Kilden çanak şeklinde taban kısmında iki delik bulunan ve bu deliklerde kömür-odun yakılan döküm potları tespit etmişti.²³ Araştırmalar Kurikanlar'ın elde ettikleri ham demirdeki saf metal oranının %99,45'e kadar çıktığı için oldukça sert ve dövme elverişli olduğunu göstermiştir. Onlar ergitilmiş metalden bıçak, mızrak ve ok uçları yapmışlardır. Yama yaparak delik tencereleri tamir etmişlerdir.²⁴ Meskün oldukları Angara ve Lena nehirlerinin yukarı akımları ve Olhon dahil olmak üzere söz konusu sahada günümüze kadar gelmiş olan kaleler ve şehirler kurmuşlardır.²⁵ Güzellikleri Çin'de dahi duyulan atlar yetiştirmişlerdir. Bu atların başları devele-rinkine benzer, kasları kemikleri çok iri, kuvvetli idi ve gün içinde birkaç yüz li²⁶ hızla koşabilirlerdi. 647 yılında Çin sarayına gönderdikleri 10 atın değişik adları vardı ki imparatorun ilgisini çok çekmişti. Bunlar Sıçrayan kırağ (kar) beyazı, beyaz kar mavimsi at, donmuş çiğli at, asılı ışık at, uçan renkli bulut sarımsı at, akım kızılı, akan altın atı, yükselen efsanevi hayvan kahve rengi (mor), hızla giden gökkuşağı idi.²⁷ Demir işleyen, onlardan çok iyi savaş aletleri yapan, çok hızlı ve çok güçlü atlar yetiştiren bu Türk boyu hiç şüphesiz çok iyi savaşçılardı. Onların beş bin yetişmiş asker çıkaracak kadar güçleri vardı²⁸ ve kaya resimlerinde de bol miktarda savaş tasviri vardı. Bununla birlikte bu savaşçı Türk boyu düşman kabilelerin saldırı ve topraklarını istiladan korumak ve gelen tehlikeleri gözlemek amaçlı olarak Baykal Gölü etrafında bulunan yüksek zirve ve burunlara istihkamlar yapmışlardır.²⁹

Kurikanlar Baykal havalisinde hem yerleşik hem de yarı yerleşik yaşam tarzına sahiptiler. Yaptıkları sığınak tipindeki evler oldukça sağlam idi. Ağaç

²⁰ Okladnikov, *İstoriya Yakutii*, s. 302.

²¹ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yay., İstanbul 2004, s. 317.

²² Okladnikov, *a.g.e.*, s. 307.

²³ Okladnikov, *a.g.e.*, s. 301.

²⁴ Gumilev, *a.g.e.*, s. 92.

²⁵ Gumilev, *a.g.e.*, s. 330.

²⁶ 1 li yaklaşık 500 metredir.

²⁷ Taşağıl, *a.g.e.*, s. 88-89.

²⁸ Taşağıl, *a.g.e.*, s. 88.

²⁹ A.V. Tivanenko, "Svyatilishcha Kurikan Pribaykalya", *Etnogenez i Kulturogenез v Baykalskom Regione (Srednevekovye)*, İzdatelstvo BNTS SO RAN, Edit. P.V. Kononov, Ulan-Ude 2010, s. 215.

dallarından çubukların ve kamışların zemine çakılmasından sonra dış yüzeyi saman, killi toprak, kum gibi malzemelerle yapılmış malzeme ile sıvanmış ve yalıtılmıştı.³⁰ Evlerinin yakınlarında bulunan ekilebilir arazileri paralel şekilde sürmüşler ve ekmişlerdi. Onlar Pribaykal (Baykal'ın batı kıyıları) bölgesinin ilk tarım yapanlarıdır.³¹ Hayvanlarını kışın beslemek için ot istiflemek amaçlı ekili arazilerin su ihtiyacını karşılamak için Kuda Irmağı'ndan su kanalı açmışlardır. Hem sürülen ve tarım yapılan arazi sayısı hem de ırmaklardan getirilen su kanalları da oldukça fazla sayıdadır.³² Yerleşim alanlarındaki mesken kalıntılarında yapılan yüzey araştırmasında ev işlerinde kullanılan ürünlere ait kalıntılara ulaşılmıştır. Bunlar arasında sıklıkla çömlek parçaları, hayvan kemikleri, cüruf parçaları elde edilmiştir.³³ Angara'da İrkutsk, Balagan çevresinde ve Kuda bozkırında, Unge, Ose, İde ve İlge bölgelerinde yukarıda da tasvir edildiği şekilde Kurıkanlar'a ait yerleşim alanları ve barınaklar tespit edilmiştir.³⁴

Kurıkanlar'ın Mezar Gömü Üslubu ve Elde Edilen Malzemeler

Zabaykal (Baykal'ın doğu kıyıları) bölgesinde ve Moğolistan topraklarında çok ileri seviyede Tunç ve Erken Demir Çağı kültürleri mevcuttu ve bu kültürlerin taşıyıcıları Türk boyları idi.³⁵ Bu oldukça gelişmiş kültüre Kurumçi Kültürü onu meydana getirenlere de Kurumçi Demircileri adı verilmiştir. Bu kültür ile paralel olarak bu sahada Çin kaynaklarına göre Gulikan'lar, Orhun Yazıtları'nın deşifre edilmesiyle Kurıkan/Üç Kurıkanlar'ın yaşadıklarının tespit edildiğini yukarıda belirtmiştik. Arkeolojik bakıyeler ile yazılı kaynakların birbirini doğruladığı ve Kurumçi Demircileri'nin Yakutların ataları Kurıkanlar³⁶ olduğu iddialarının doğru olduğu Okladnikov tarafından ortaya konulmuş³⁷ ve ilmi çevre tarafından kabul görmüştür.

Kurumçi Kültürü'ne ait maddi kültür unsurlarına Selenge'nin akım yönünde Barguzin Havzası, Tunkin bölgesi, Angara Havzası'ndan Balagan ve biraz daha aşağısı, yukarı Lena ve Jıgalova'ya kadar olan sahada yaygın olarak tespit edilmiştir.³⁸ Lena ve Angara havalisi boyunca tespit edilmiş Demirci Kurıkanlar'ın oldukça tutarlı ve kendilerine özgü bir mezar kültürleri vardır. Mezarları minyatür bir yurt (çadır) şeklini andırmaktaydı. Yaklaşık 1 metre civarında derinliğe beşgen veya altıgen şeklinde gnays³⁹ levhaların yerleştirilmiştir. Yurt ile benzer şekilde mezar girişi de güney istikametli olarak belirlenmiştir. Mezarlarda yetişkin veya çocuk fark etmez ölü yakımı uygu-

³⁰ Okladnikov, *İstoriya Buryatii*, s. 302.

³¹ Okladnikov, *a.g.e.*, s. 303.

³² Okladnikov, *a.g.e.*, s. 303-304.

³³ Okladnikov, *İstoriya Buryatii*, s. 303-304.

³⁴ Okladnikov, *a.g.e.*, s. 305.

³⁵ N.N. Dikov, *Bronzoviy vek zabaykalya*, Akademii Nauk, Ulan-Ude 1958, s. 70.

³⁶ Dikov, *a.g.e.*, s. 70.

³⁷ A.P. Okladnikov, *İstoriya Yakutii*, s. 301.

³⁸ Okladnikov, *İstoriyü i Kulturu Buryatii*, s. 23.

³⁹ Magmatik veya tortul kayalar olan granit başkalaşımına uğramasından dolayı meydana gelen metamorfik kayadır.

lamasının izleri mevcuttur. Ölü yakımı uygulaması Türkler arasında görülen mezar gömü üsluplarından biri olup Çin kaynaklarında da bu uygulama hakkında bilgiler bulunmaktadır.⁴⁰ Bu bakımdan ölü yakımı uygulamasının bulunduğu Göktürklerin çağdaşı olan bir diğer Türk boyunda ölü yakımının bulunması şaşırtıcı değildir. Kazı çalışması yapılan bir mezarın 111 cm derinliğinde bulunan levhanın altında elde edilen kil çömleğin içinde yanmış kemikler elde edilmiş olup sağlam kalanlar arasında insana ait parmak kemiği elde edilmiştir. Okladnikov bu geleneğin Yakutlarda farklı bir boyutta yaşatıldığını, hamile kadının doğumundan sonra plazentesının bir çömlek veya huş ağacında kutu içerisinde gömüldüğünü ve hayvanların yemesinin veya zarar vermesinin önüne geçilerek kötü ruhların anneye musallat olmasının engellendiğini belirtmiştir.⁴¹ Mezarlardan insan kemiklerinin yanı sıra ölü aşi niyetine bırakılmış hayvan kemikleri özellikle koyun kemikleri elde edilmiştir. Kurumçi Kültürü mezarlarından pek çok düz tabanlı kavanoz formlu çömler elde edilmiş ve yine Kurumçi yerleşimlerinden elde edilenlerle benzer özelliklere sahip oldukları tespit edilmiştir. Mezarlardan çok sık olmamakla birlikte metal eşyalarda elde edilmiştir. Bunlar genellikle demirden üretilmiş gem, büyük oval formlarda üzengi, bıçak, ok uçlarıdır.⁴² Bununla birlikte Kurikan mezarlarından mızrak, zincir, okluk gibi malzemeler de elde edilmiştir. Ok uçları oldukça etkili olup hem kemikten hem de demirden yapılmış ok uçları bulunmuştur. Bununla birlikte onlardan kalan herhangi bir yay kalıntısı elde edilmemiştir.⁴³

Kurikanlar'ın Kaya Resimleri

Kaya resimleri insanlık tarihi hakkında malumatlar edinebildiğimiz önemli arkeolojik kaynaklar arasında bulunmakta ve dönemi simgeleyen görsel anıtlar kapsamındadırlar.⁴⁴ Türklerin meskûn oldukları geniş saha da Bozkır Kültürü'nün başlangıç devirleri ve hatta ondan öncesine dayanan kaya resimleri bulunmaktadır. Türk kaya resmi ise yaşam stili ve coğrafyanın karşı konulmaz üstünlüğüne karşı verilmiş mücadelenin ve mekânın sahip olduğu güzellikleri içermektedir. Böylece temelinde hayvan ve hayvancılığın olduğu av ve savaş sahnelerinin (Çizim-8) bulunduğu bir bozkır sanatı ortaya çıkmıştır. Göktürk ve Kırgız kaya resimleri ile tarz ve içerik bakımından örtüştüğü belirtilen⁴⁵ Lena ve Angara havalisinde ilk arkeolojik keşif gezileri 1925-1929 yılları arasında yapılmış, Kurikanlar'a ait kaya resimleri üzerinde ilk nitelikli çalışmalar 1940-1943 yılında daha önceki 1925-1929 sezonundaki çalışma-

⁴⁰ Türklerde ölü yakımı hakkında ayrıca bkz. Elvin Yıldırım, "En Erken Devirlerden Türk Mezarlarına Ölü Yakımı Uygulaması", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 22, Sayı: 1, Mart 2020, s. 28-37.

⁴¹ Okladnikov, *İstoriya Yakutii*, s. 327.

⁴² Okladnikov, *a.g.e.*, s. 306.

⁴³ Yu. S. Hudyakov, *Voorujeniya Tsentralno-Aziatskih Koçevnikov v Epohu Rannego i Razvitogo Srednevekovya*, Nauka, Novosibirsk 1991, s. 8-24.

⁴⁴ Z. Samaşev, *Naskalnie İzobrejeniya Kazahstana kak İstoriçeskih İstoçnik*, C. 1, Almatı 2010, s. 4.

⁴⁵ Yaşar Çoruhlu, "Göktürk Devri Kaya Resimlerine Bir Bakış", *XIV. Türk Tarih Kongresi 09-13 Eylül 2002*, III. Cilt, Ankara 2002, s. 518.

lara da katılmış olan A.P. Okladnikov tarafından yapılmıştır. Buna göre Okladnikov Kurtuhay'da bulunan Şişkin köyü yakınlarında Paleolitik dönemden Neolitik Çağ'a ardından Tunç Çağı'ndan Demir Çağı'na ve en çok kaya resmi bırakan Kurikanlar'a ait kaya resimleri (Harita-1) tespit etmiştir.⁴⁶ Okladnikov ve Biçurin'e göre Kurikanlar/Gulikanlar'a ait olan bu kaya resimlerini yaratanlar Yakutların ataları idi.⁴⁷ Okladnikov erken Orta Çağ'a tarihlenmiş (V. - X. yy.) olan bu kaya resimlerini Baykal'ın batı bölgesinde bulunan Kurumçi Kültürü ile eşleştirmiş ve bağlantılarını tespit etmiştir.⁴⁸

Kuda Irmağı sağ akımında bulunan Manhay Dağı'nda tespit ettiği kaya resimlerini en erken Yenisey Kırgızları, ardından Kurikanlar (V. - X. yy. arası) ve ardından en geç olarak Buryat-Moğol erken ataları olarak tasnif etmiştir.⁴⁹ Horoşih, Manhay'da ayrıca Buluk ve Baytog'da tespit edilen kaya resimlerinin büyük çoğunluğunun *Türklerin Kurikan grubuna* aittir şeklinde ifade etmektedir.⁵⁰ Burada bulunan kaya resimleri avcılık ve balıkçılık, ren geyikçiliği ekonomisinin yerine hayvancılıkla uğraşan Türk kabilelerinin geldiğini göstermektedir. Kuda bozkırında Miladi 1. bin yılda Pribaykal bölgesi artık Türklerin yurdu olmuştur ve bu kültürden V. - X. yy. arasında tayga ve bozkır kültüründen mürekkep Yakut Kültürü doğmuştur. Okladnikov'a göre Kurikanlar'ın sanatı bir taraftan Altay diğer taraftan ise Yenisey'den doğmuş ve onlar Türklerin en kuzeyindeki filizleri olmuşlardır.⁵¹

Kurikanlar yaşam tarzlarını kayaların suretine kazıma yoluyla kendilerine özgü sanat değerlerini ortaya koymuşlardır. Bu resimler onların konar-göçer yaşam stilini tayga şartlarına uyum dönemlerinin eserleridirler. Tespit edilmiş olan kaya resimleri büyük oranda atlar, ellerinde yay, ok, kamçı bulunan atlı süvariler, av hayvanları ve savaş tasvirlerinden oluşturmaktadır. Tasvirler canlı bir sahne izlenimi yaratmaktadır. Şişkin alanında Kurikan dönemine ait at tasvirlerinin başında genel olarak bir sorguç ve boyunlarında bir püsküllerle (Foto: 1, Çizim-9) tasvir edilmekle birlikte mutlaka atın üzerinde bir süvari bulunmaktadır. Bazen atların kuyrukları düğümlüdür. At yeleleri tarak ağız veya testere dişi gibi (Çizim-7) kesilerek biçim verilmiştir.⁵² Atlar dört nala uçarcasına gider şekilde tasvir edilmiştir. Bazı atlara iki kişi binmiştir. Bazen de atlara 2 tekerlekli savaş arabaları ve kızaklar eklenmiştir.⁵³ Okladnikov, binicilerin kıyafetlerinin oldukça gösterişli olduklarını, başlarında herhangi bir başlık bulunmadığını, gövdenin üzerinde sadece yuvarlak şekli ile başın tasvir edildiğini, üzerlerinde kaftanı anımsatan bir giysi olduğunu

⁴⁶ A.P. Okladnikov, "Arheologičeskiye İssledovaniya 1940-1943 gg. v doline reki lenı i drevnyaya istoriya severnih plemen", *KSİA*, No: 13, Moskva-Leningrad 1946, s. 101.

⁴⁷ A.y.

⁴⁸ Okladnikov, *Shishkinskiye pisanitsı. Pamyatnik drevney kulturı Pribaykalya*, İzd.vo Irkutsk, 1959, s. 110-155.

⁴⁹ P.P. Horoşih, "Naskalniye risunki na gore Manhay II (Kudinskiy Stepı)", *KSİA*, No: XXXVI, Moskva-Leningrad 1951, s. 192.

⁵⁰ P.P. Horoşih, "Pisanitsı na gore Manhay", *KSİA*, No: 25, Moskva-Leningrad 1949, s. 131.

⁵¹ Horoşih, "Pisanitsı na gore Manhay", s. 195.

⁵² Çoruhlu, *a.g.e.*, s. 518.

⁵³ Çoruhlu, *a.y.*

ve belin bir kemerle sıkıca bağlandığını, ellerinde aynı standartlarda üç dilimli bayraklar (Çizim-9) tuttuklarını, bazı tasvirlerde zırh benzeri bir giysinin göze çarptığını belirtmektedir. Okladnikov, bu giysilerin Rudenko tarafından Türk kesimi olarak yorumlandığını ve Şişkin kaya resimlerindeki kadın ve erkeğe ait şapka, ayakkabı, pantolon, kaftan vb. giysi tasvirlerinin tamamen Türk elbiselerini yansıttığını belirtmektedir.⁵⁴ Her bir tasvir üzerinde durmak makalenin hacmi açısından uygun düşmeyeceği hatta bir tez konusu olacağı düşüncesiyle Lena havalisinde bu konuda başta Okladnikov ve Zaporojkaya ve yakın zamanda M.L. Vladimirovna tarafından yapılmış olan Üst Lena petroglifleri üzerine yapılan doktora tezine müracaat edilebilir.⁵⁵ Bununla birlikte tasvirler arasında bölge faunasına uygun olarak geyik, keçi, karaca ve de kornargöçerlere ait tasvirler arasında oldukça sık görünen deve bulunmaktadır.

Kurikanlar'ın Runik Yazıları

A.P. Okladnikov tarafından Lena havalisinde 1945 yılında Orhun Runik tipli işaretler bulunmuş ve bunların bölgedeki ilk Runik yazıtlar olduğu iddiası ile estampajları okunmak üzere Bernştam'a bir mektupla iletilmiştir. Bernştam ise bunların bölgede bulunan ilk Runik yazılar olmadıklarını daha önce de tespit edilmiş Runik ve benzeri yazıların bulunduğunu ayrıntılı bir şekilde okumaları ile birlikte ele almış ve Baykal bölgesindeki Runik yazıların bulunduğu yerleri bir harita (Harita-2) ile birlikte yayımlamıştır.⁵⁶ Bu yazıların söz konusu dönemde burada meskûn olan Kurikanlar tarafından yazıldıkları ilim çevresince kabul edilmektedir. Bunlar geniş bir çevrede yayılmış olmakla birlikte onların torunları olarak zikredilen Yakutların belleklerinde Runik ve Runik benzeri işaretler 17. yy.'a kadar Yakutlar tarafından yaşatılmaya ve günlük eşyalarına işlenmeye devam edilmiştir.⁵⁷ D.D. Vasilev'in Lena havalisindeki Türk runik ve runik benzeri tüm yazı ve tamga benzeri işaretlerin toplam 18 adet olduğunu belirtmektedir. Bunlar bazen bir eşya üzerinde bazen de kayalar da bulunmuşlardır. Buna göre Lena havalisinde bulunan Türk Runik ve Runik benzeri yazı ve işaretlerin listesi şu şekildedir:⁵⁸

1- Petrovskaya Yazıtı, 2- Davidovskaya Yazıtı, 3- Ove Pisannom Yazıtı, 4- Kurtuhai Yazıtı, 5- Şişkin Şaman, 6- Kaçuk Yazıtı, 7- Sagan-zaba koyundaki yazıt, 8- Kamenka, 9- Manhay, 10- Haç, 11- Hashhay (1-11, A.N. Bernştam, "Drevnetyurkskoye pismo na r. Lene. Epigrafika Vostoka", IV, 1951, s. 76-86.), 12-1 Nolu Ağrşak (A.P. Okladnikov, P.P. Barashkov. *Drevnyaya pismennost yakutov*, Yakutsk, 1942, s. 32), 13-2 Nolu Ağrşak (E.R. Rygdylon, "K drevnet-

⁵⁴ Okladnikov, *İstoriya Yakutii*, s. 308.

⁵⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Okladnikov-Zaporejskaya, *Lenskiye Pisanitsi*, Moskva-Leningrad 1959; Melnikova Larisa Vladimirovna, *Korrelyatsiya i Periodizatsiya Petroglifov Verkhney Leni (na primere Shishkinskoy pisanitsi)*, İnstitut istorii, arkheologii i etnografii DVO RAN, Vladivostok 2002.

⁵⁶ A.N. Bernştam, "Drevnetyurkskoye Pismo na r. Lene", *Epigrafika Vostoka*, IV, Moskva-Leningrad 1951, s. 76-86.

⁵⁷ G.G. Levin, "Lensko-Pribaykalskiye Runičeskiye Nadpisi", *Karadeniz*, Sa: 21, 2014, s. 18.

⁵⁸ D.D. Vasilev, *Graficheskiy Fond Pamyatnikov Tyurkskoy Runicheskoj Pismennosti Aziatskogo Areala*, Moskva: İzdatelstvo Nauka 1983, s. 23.

geniş bir coğrafyada var olmuşlardır. Onlar özellikle yaşam şekillerinden dolayı göl ve ırmak gibi su kenarlarını yurt tutmuşlardır. Hayvancılık ile uğraştıklarından dolayı konar göçer yaşam tarzı meydana getirmişlerdir ki bu sistem hala Moğolistan bozkırlarında hayvancılıkla uğraşan Moğol ve Kazaklar tarafından uygulanmaktadır. Orhun Yazıtları'nda Kurikan/Üç Kurikan olarak zikredilen bıraktıkları Türk Runik yazıları ve ortaya koydukları yaşam şekliyle Türk oldukları ilim alemi tarafından kabul edilmiş, Saha Türklerinin atası olduğu şüpheye yer bırakılmayacak şekilde tespit edilmiş olan Kurikanlar az önce de belirttiğimiz üzere Baykal Gölü çevresinde Angara ve Lena nehirleri mıntikasını yurt tutmuş, Türk boyları arasında en kuzeye yerleşmiş Türk boylarından biridir. Kurumçi Demircileri olarak da adlandırılan Kurikanlar yayıldıkları sahada kendilerine has maddi kültür unsurları bırakmış olup, Kurumçi Kültürü adı verilen ve V. - X. yy. arasına tarihlenen dönemin aktörleri olmuşlardır. Şüphesiz onlardan kalan en önemli abideler Şişkin köyünde bulunan kaya resimleri ve onların Türk olduklarının en büyük delili olan ve çok fazla sayıda tespit edilmiş olan, Türk Runik yazıtlarıdır. Bozkır-Orman arasında geçiş yaşayan ve bozkır şartlarını taygaya uydurmuş bu Türk boyu demir dökmekte ve onu sanat eserlerine dönüştürmekte ustaydılar. Savaşçı özellikleri ve eşsiz güzellikteki atlar yetiştiren bu Türk boyu yarı yerleşik yaşam şekli, tarımı sulama kanalları açacak kadar ileri seviyede yapmaları, düşmanlarına karşı Baykal boyunca istihkamlar yapmaları onları VI. yy.'dan X. yy.'a hatta Moğolların bölgeyi istilasına kadar bölgede var olmalarını sağlamış ve Türkçe'nin günümüze kadar kuzey topraklarında yaşamasını sağlamışlardır.

Kaynaklar

AKSOY, Mustafa: "İskitlerden Türklere At Kültürü ve Kımız", *Yeni Ufuklar*, Sayı: 18, Temmuz-Eylül 2013.

ALEKSEYEV, A.N.: "Ranniye Koçevniki v Yakutii", *Vestnik SBFU*, No: 5, Yakutsk 2013/10.

BERNŞTAM, A.N.: "Drevnetyurkskoye Pismo na r. Lene", *Epigrafika Vostoka*, IV, Moskva-Leningrad 1951.

CHAVANESS, Edouard: *Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri*, Çev. M. Koç, Selenge Yay., İstanbul 2013.

ÇORUHLU, Yaşar: *Göktürk Devri Kaya Resimlerine Bir Bakış*, XIV. Türk Tarih Kongresi, III. Cilt, 09-13 Eylül, Ankara 2002.

DASHİBELOV, B.B.: "Khunnu i Syanbi V Slozhenii Kulturu Khorı-Mongolov", *Drevniye Kulturu Mongolii Mongolii i Baykalskoy Sibiri (Materialı Mejdunarodnoy Nauçnoy Konferentsii 20-23 Sentyabrya 2010 g.)*, İzdatelstvo Buryatskogo Gosniversiteta, Ulan-Ude 2010.

DASHİBELOV, B.B.: "O Hori Mongoloh i Hordutah v Şamanskih Materialah M. N. Hangalova", *Etničeskaya İstoriya i Kulturno-Bitoviye Traditsii Haradov Baykalskogo Regiona*, Edit. B.B. Bazarov, İzdatelstvo Ottisk, İrkutsk 2010.

DİKOV, N.N.: *Bronzoviy vek zabaykalya*, Akademii Nauk, Ulan-Ude 1958.

ERGİN, Muharrem: *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yay., İstanbul 2009.

ESİN, Emel: *İslamiyet'ten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslam'a Giriş (Türk Kültürü El Kitabı II. Cilt I/b'den ayrı basım)*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1978.

FEDOTOVİÇ, Jelobtsov F.: "Saha Yeri ve Saha Türkleri", Haz. Saadettin Gömeç, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 16, Sayı: 26, Ankara 1994.

GÖMEÇ, Saadettin: *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi*, Akçağ Yay., 2. Baskı, Ankara 2003.

GUMİLEV, L.N.: *Eski Türkler*, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yay., İstanbul 2004.

HOROŞIŞ, P.P.: "Naskalniye risunki na gore Manhay II (Kudinskiy Stepi)", *KSİA*, No: XXXVI, Moskva-Leningrad 1951.

_____ : "Pisanitsi na gore Manhay", *KSİA*, No: 25, Moskva-Leningrad 1949.
Hudüd al-'Âlam 'The Regions Of The World', tran. and exp. V. Minorsky, London 1937.

HUDYAKOV, Yu. S.: *Voorujeniya Tsentralno-Aziatskih Koçevnikov v Epohu Ranego i Razvıtogo Srednevekoviya*, Nauka, Novosibirsk 1991.

KAFESOĞLU, İbrahim: *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yay., İstanbul 2004.

KAREYEV, Ömürkul: *Türkler ve Kaçanlıkları*, Çev. Mustafa Kalkan, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2008.

KİRİŞÇİOĞLU, M. Fatih: "Yakutların Menşei Meselesi", *Milli Folklor*, Cilt: 2, Sa: 13, Bahar 1992.

KLYAŞTORNIY, S.G.: *Kadim Avrasya'nun Bozkır İmparatorlukları*, Tek-Esin Vakfı Yay., İstanbul 2018.

KOZMİN, N.N.: "K Voprosu o Vremeni Vodvoreniya Buryat Okolo Baykala", *Sibirskaya Jivaya Starina*, Vıp. III-IV., İrkutsk 1925.

KSENEFONTOV, G.B.: *Uranghay-Sahalar Oçerki Po Drevney İstoriyi Yakutov*, T. I, Ogiz, İrkutsk 1937.

LEVİN, G.G.: "Lensko-Pribaykalskiye Runičeskiye Nadpisi", *Karadeniz*, 2014.

OKLADNİKOV, A.P. - ZAPOROJEGAYA, V.D.: *Lenskiye Pisanitsi*, İzd. Akademi Nauk, Moskva-Leningrad 1959.

OKLADNİKOV, A.P.: "Arheologičeskiye İssledovaniya 1940-1943 gg. V doline reki leni i drevnyaya istoriya severnih plemen", *KSİA*, No: 13, Moskva-Leningrad 1946.

_____ : "Kon i znanya na lenskikh pisanitsakh", *Tyurkologičeskiy sbornik I*, Moskva-Leningrad 1951.

_____ : *İstoriya i Kultura Buryatii*, Buryatskoye Knijnoye İzdatelstvo, Ulan-Ude 1976.

_____ : *İstoriya Yakutii, Proşloye Yakutii do prisoeedineniya k russkomu gosudarstvu*, T. I, Yakutgosizdat, Yakutsk 1949.

ÖGEL, Baheddin: "İlk Töles Boyları", *Belleten*, C. XII, Sa: 48, Ekim 1948.

_____ : *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, TTK Yay., Ankara 2003.

SAMAŞEV, Z.: *Naskalnie İzobrejeniya Kazahstana kak İstoriçeskih İstoçnik*, C. 1, Almatı 2010.

SEROŞEVSKY, V.L.: *Saha/Yakut Türkleri*, Çev. Arif Acaloğlu, Selenge Yay., İstanbul 2007.

TAŞAĞIL, Ahmet: *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*, TTK Yay., Ankara 2004.

_____ : *Gök-Türkler I*, TTK Yay., Ankara 2003.

TİVANENKO, A.V.: "Svyatilishcha Kurikan Pribaykalya", *Etnogenez i Kulturogenез v Baykalskom Regione (Srednevekoviye)*, İzdatelstvo BNTS SORAN, Edit. P.V. Kononov, Ulan-Ude 2010.

TOPSAKAL, İlyas - ŞAHİN, Leysen - YILDIRIM, Kürşat - TANRIVERDİ, Mustafa - YILDIRIM, Elvin: *Rusya'daki Türkler*, Akademi Kitaplar Yay., İstanbul 2005.

TSYBİKTAROV, A.D.: *Kultura Plitoçnih Mogılı Mongolii i Zabaykalya*, İzdatelstvo Buryatskogo Gosniversiteta, Ulan-Ude 1998.

VASİLEV, D.D.: *Graficheskiy Fond Pamyatnikov Tyurkskoy Runicheskoj Pismennosti Aziatskogo Areala*, Moskva: İzdatelstvo Nauka 1983.

VLADİMİROVNA, M. Larisa: *Korrelyatsiya i Periodizatsiya Petroglifov Verkhney Lenu (Na Primere Shishkinskoy Pisanitsı)*, İnstitut istorii, arkheologii i etnografii DVO RAN, Vladivostok 2002.

YILDIRIM, Elvin: "En Erken Devirlerden Türk Mezarlarına Ölü Yakımı Uygulaması", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 22, Sayı: 1, Mart 2020.

HARİTA, FOTOĞRAF VE ÇİZİMLER

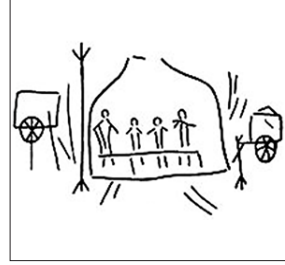
Çizim-1:

Şişkin yakınlarında Okladnikov tarafından tespit edilen Kurikanlar'a ait kaya resimleri (A.P. Okladnikov, "Arheoloğičeskiye İssledovaniya 1940-1943 gg. V doline reki leni i drevnyaya istoriya severnih plemen", s. 102.)

Çizim-2:

Şişkin bölgesinde tespit edilen atlı süvari tarafından sürülen çift hörgüçlü 2 deve ve diğer atlı Kurikan süvarilerinin tasvirleri (A.P. Okladnikov, *İstoriya i kultura buryatii*, s. 184.)

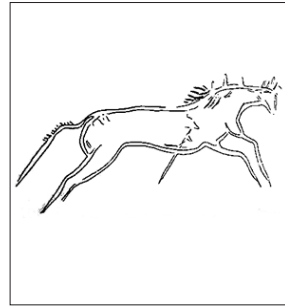
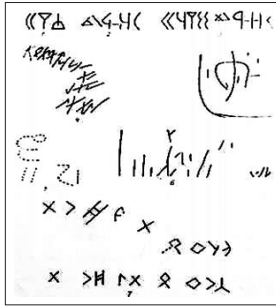
Çizim-3:

Baykal Bölgesi'nde taygada bozkır kültürünü yaşatan Kurikanlar'a ait Manhay II'den kaya resmi (Horoşih, "Naskalniye risunki na göre Manhay II (Kudinskiy Stepil)", s. 194)

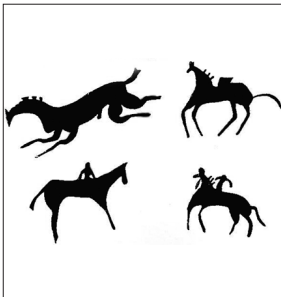
Çizim 4-5:

Davydovskaya, Kurtuhay, Pisanniy, Petrovka, Şişkinskaya, Manhayskaya I, Kaçuk, Sagan zaba, Kamenka, Haç ve Etnografiya Müzesi'nde bulunan gümüş kâse üzerinde bulunan yazılar ve işaretler (Bernştam, "Drevnetyrskoye Pismo na r. Lene", s. 82).

Çizim-6:

Kurikanlar dönemine ait Şişkin kaya resimlerinden bir at tasviri (A.P. Okladnikov - V.D. Zaporojegaya, *Lenskiye Pisanitsi*, İzd. Akademi Nauk, Moskva-Leningrad 1959, s. 111).

Çizim-7:

Şişkin kaya resimlerinden Kurikan binicileri ve at tasvirleri (A.P. Okladnikov - V.D. Zaporojegaya, *Lenskiye Pisanitsi*, İzd. Akademi Nauk, Moskva-Leningrad, 1959, s. 114)

Çizim-8:

Av tasvirleri (A.P. Okladnikov - V.D. Zaporojegaya, *Lenskiye Pisanitsi*, İzd. Akademi Nauk, Moskva-Leningrad, 1959, s. 117)

Çizim-9:

Elinde bayrak tutan Kurikan süvarileri (A.P. Okladnikov - V.D. Zaporojegaya, *Lenskiye Pisanitsi*, İzd. Akademi Nauk, Moskva-Leningrad, 1959, s. 121)

Çizim-10:

Olhon-Aymak'da ve Ust Ordi Bulgat Aymak Shoyatoy Ekhirit Aymak'da keşfedilmiş Runik yazılı ağırşak (Ye. R. Rigdilon, "K Drevnetyurkskim Runam Pribaykalya", Epigrafika Vostoka, VIII, M-L, 1953, s. 87)

Foto-1:

Başlarında süsleri ve üstünde süvarileri olan Kurkan kaya resimleri / Şişkin (A.P. Okladnikov, "Kon i znaniya na lenskikh pisanitsakh", Tyurkologicheskiy sbornik I, Moskva-Leningrad, 1951, s. 143)

Harita-1: Kurkanlar'a ait Angara ve Lena havalisinde bulunan Kaya resimleri dağılımı

(A.P. Okladnikov - V. D. Zaporozhaya, *Lenskiye Pisanitsy*, İzd. Akademi Nauk, Moskva-Leningrad, 1959, s. 4)

Harita-2: Bernaştam tarafından çizilen Baykal Gölü'nün batı yakasında Lena havalisinde bulunan Runik yazıların dağılımı (Bernaştam, "Drevnetyurkskoye Pismo na r. Lene", s. 81)